

Grusha Gilseva

Var det Lenin som skapade Ukraina?

Om marxismen och nationernas rätt till självbestämmande

Ur *Links International Journal of Socialist Renewal*, 31 december 2022

På en presskonferens i slutet av 2021 förklarade Putin att det moderna Ukraina var en skapelse av Lenin.¹ I en principiellt viktig artikel på sommaren samma år hade han skrivit att rätten för republikerna att avskilja sig från Unionen, stadfäst i Deklarationen om Bildandet av Sovjetunionen, var ”en ytterst farlig tidsinställd bomb”.² Innebörden var att Lenin medvetet flirtat med nationella stämningar i ett försök att stärka bolsjevikernas popularitet. Därigenom var även politiken med ”korenizatsija” – att nationella kadrer skulle medverka i styret av republikerna och främjandet av lokala språk och kultur – en form av tillfällig åtgärd och förslagen list. Märkligt nog upprepar kritiker av rysk propaganda i den post-sovjetiska sfären, i synnerhet i Ukraina, Georgien och de baltiska staterna, samma invektiv. Bolsjevikernas nationalitetspolitik verkar endera bero på politisk opportunistik eller vara produkten av latent imperieambitioner, eller båda.

Vad är då enligt marxismen den verkliga innebörden av nationernas självbestämmande? Om vi försöker besvara frågan kommer vi att få se att imperialismen och marxismens syn på nationernas rätt till självbestämmande inte har något gemensamt. Dessutom ger de klassiska marxistiska texterna ett direkt och otvetydigt svar på de utmaningar nuvarande händelser utgör: det krig Ryssland för närvarande bedriver i Ukraina är klart imperialistiskt, därmed måste vänstern i Ryssland och andra länder, om de är intresserade av kamp mot förtryck och chauvinism och inte bara egna privilegier, göra allt för att stödja Ukraina. För att sammanfatta var de avgörande inslagen i bolsjevikernas hållning först sambandet mellan klasskamp och antikolonial kamp och därefter den strategiska insikten att det inte kunde råda något jämlikt ”partnerskap” mellan en förtryckt och en förtryckarnation, samt att solidariteten mellan

¹ Se även Putins [Address by the President of the Russian Federation](#) den 21 januari 2022, dvs omedelbart innan invasionen:

² Hela Putin-artikeln i svensk översättning: [Om den historiska enheten mellan ryssar och ukrainare](#) /MF

arbetarna i metropolen och kolonin alltid skulle vara skakig. Viktigt är att denna insikt avvisar det primitiva deterministiska schema, som gör gällande att historien, oavsett mänskligt agerande, måste leda till seger för proletariatet i världsomfattande skala. I stället baseras den på den strategi och de politiska principer som krävs för att bekämpa förtryckarna här och nu.

Marxismens första debatter om den nationella frågan

Även om relationen mellan marxism och nationalism aldrig varit rak och enkel fastslogs principen om nationernas självbestämmande redan på Första internationalens konferens i London 1865 i form av stödet till den polska frihetsrörelsen. I *Uttalande om den polska frågan* talas sålunda om ”vikten av att eliminera Rysslands inflytande i Europa genom rätten till självbestämmande och återskapande av Polen på demokratisk och social grundval”.³ Hur kommer det sig att det, trots att *Kommunistiska Manifestet* förklarade att ”arbetaren har inget fosterland”, var den internationella kommunistiska rörelsen som först formulerade principen om nationellt självbestämmande, som senare lade grunden för modern internationell rätt?

Som bekant var nationella frihetsrörelser en ny företeelse på Marx´ och Engels´ tid och då ”nationernas vår” – de nationella revolutionerna 1848-1849 då nationella idéer visade en betydelse av tidigare aldrig skådat slag – lämnade efter sig ett särskilt starkt intryck överallt i Europa. Det tjänar inget till att göra en förteckning över alla uttalanden i marxismens klassiker om den nationella frågan då sådana försök gång på gång gjorts endera i syfte att visa avsaknaden av systematisk teori i frågan (detta gäller för övrigt inte bara den nationella frågan, utan även feminism, historiesyn, revolution, socialism, osv) eller den dolda rasismen, chauvinismen och förment totalitära böjelserna hos Marx och Engels. Antikommunisterna kan dock för det mesta inte förklara hur man skiljer ett verkligt uttalade från en ”strategisk fint”.

Marx´ inställning utvecklades med arbetarrörelsens utveckling, ett förändrat politiskt läge och arbetet med kapitalteorin. Klarheten skulle därför gagnas om vi betraktar argumenten för eller mot nationella rörelser mer än ändlösa sammanställningar av godtyckligt utvalda citat. Exempelvis omvärderade Marx i grunden sin syn på den irländska frågan och den förändringen kan inte bara skyllas på att konjunkturen förändrats, eftersom den ledde till ny förståelse av den revolutionära processen och dess förhållande till kapitalismen globalt. I den bemärkelsen kan den irländska frågans betydelse för Marx´ tänkande tjäna som en levande illustration och utgångspunkt för en värdering med bäring på dagens händelser av marxismens hållning till den nationella frågan.

Marx och den irländska frågan före 1867

Marx, som länge varit bosatt i London, kunde på nära håll iakttä Irlands kamp för självständighet och var fullt på det klara med den komplicerade relationen mellan engelska och irländska arbetare. Marx´ inställning kan grovt räknat indelas i två perioder, före och efter 1867.⁴ Det osedvanliga inflödet av migranter från Irland till England, orsakat av den stora hungersnöden 1845-1849, fick Marx att notera den ekonomiska paradox, som senare skulle beskrivas i *Kapitalet* (band 1, kapitel XXIII). Trots att hungersnöden minskade Irlands befolkning på åtta miljoner med två och en halv miljoner (en och en halv miljon dog av svält, ytterligare en miljon emigrerade) förbättrades inte landets levnadsstandard. Fallet Irland dementerade den malthusianska teori som varit utbredd på 1800-talet enligt vilken försämrad levnadsstandard berodde på överbefolkning. Det var Irland som fick Marx att införa begreppet ”relativ överbefolkning”, som krävs för billig arbetskraft och inte beror på ”naturlig” demografisk utveckling, utan på strukturella mekanismer hos kapitalet.

³ Se artikeln [Leninist National Policy ...](#) av Walker Connor. Citatet återfinns i [The Polish Question](#) i ”Marx and Engels on Poland”.

⁴ Kevin B Anderson, *Marx at the Margins. On Nationalism, Ethnicity and Non-Western Societies*, Chicago och London, The University of Chicago Press, 2010.

Under denna period ansåg Marx emellertid de engelska arbetarna vara den främsta revolutionära kraften, eftersom det var i England som kapitalistiska förhållanden antagit sin mest utvecklade form, medan de irländska arbetarna, f d bönder, var mycket mindre organiserade och deras inställning ”grövre” än hos de engelska. I Engels’ tidiga arbete [Den arbetande klassens läge i England](#) (1845) hette det således att irländarna bidrog till den moraliska nedgången bland de engelska arbetarna: ”Dessa människor, som vuxit upp nästan utan någon civilisation, har från ungdomen fått vänja sig vid alla slags umbäranden och är råa, slösaktiga och begivna på dryckenskap, för med sig alla sina djuriska vanor in bland en klass av den engelska befolkningen som i sanning inte har någon större anledning att odla bildning och moral.” Samtidigt kunde Engels inte dölja sin beundran för de irländska arbetarnas oerhörda oförvägenhet: ”Ge mig tvåhundrausen irländare och jag ska störta hela den brittiska monarkin”, skrev han i en schweizisk tidning redan 1843.

Före 1867 förekommer Irland bara i förbigående i Marx’ och Engels’ arbeten och deras hållning till irländarnas frigörelse kan betecknas som ”anglo-centrisk”.⁵ Även om *Kommunistiska Manifestet* talar om proletariats nationella kamp underförstått en kamp inom existerande statliga gränser: ”Proletariats kamp mot bourgeoisin är till en början nationell till formen, men inte till innehållet.” Enligt den uppfattningen skulle irländska arbetare i England inte stå upp för Irlands självständighet, utan gå samman med det engelska proletariatet i kampen mot den engelska bourgeoisien.

”Feniska affären”: Varför behöver arbetare i England irländsk frigörelse?

Efter 1867 förändrar Marx sin inställning till den irländska frågan på grund av den ”Feniska affären”. Det irländska republikanska brödraskapet, även känt som Feniska brödraskapet (namnet har att göra med uråldrig irländsk mytologi), bildades 1858 i både Dublin och New York. Målet för denna hemliga organisation var att med alla medel befria Irland från britternas välde. Det som skilde Fenianerna från andra radikala var deras försonliga inställning till katolska kyrkan och stora popularitet bland arbetarna.

Efter misslyckade uppror i Dublin och Cork 1867 blev rörelsens ledare, överste Thomas Kelly och kapten Timothy Deasy, arresterade. Medan de båda fångarna förflyttades attackerade en grupp sammansvurna polisvagnen och fritog de båda ledarna, varvid en polisman dödades. De brittiska myndigheterna svarade med en räd mot det irländska kvarteret i Manchester, grep fem medlemmar av Brödraskapet som inte haft något med aktionen att göra och dömde dem till döden. Första internationalen inledde nu en kraftfull kampanj för att få dödsdomarna upphäva, vilket dock inte lyckades och de tre dömda – Michael O’Brien, William Philip Allen och Michael Larkin, som gått till den irländska frihetsrörelsens historia som ”Martyrerna i Manchester” – hängdes den 22 november 1867.⁶

Den Feniska kampanjen för amnesti tvingade Marx att titta närmare på förhållandet mellan brittisk kolonialpolitik och klassförtryck. Den 2 november 1867 skrev Marx till Engels att hans syn på frågan om Irlands självständighet ändrats: ”Den Feniska rättegången i Manchester slutade precis som väntat. Du har nog sett vilken skandal ’de våra’ ställt till med i Reform League. Jag försökte med alla medel till mitt förfogande att få de engelska arbetarna att demonstrera för Fenianismen... Tidigare ansåg jag Irlands avskiljande från England vara omöjligt. Nu ser jag det som oundvikligt, även om en skilsmässa kan leda till Federation.” Och i ett brev till Meyer och Vogt den 9 april 1870 uttrycker Marx sitt missnöje med att arbetarsolidariteten i England hotas av de engelska arbetarnas chauvinism och inte av irländarnas moral och vilja att arbeta på mindre fördelaktiga villkor (som såg ut att vara fallet

⁵ Ian Cummins, *Marx, Engels and National Movements*, London, Croom and Helm, 1980.

⁶ M Deleixhe, *Marx, the Irish Immigrant-Workers, and the English Labor Movement*, Historical Materialism 27.2, 2019, sid. 222-247.

före 1867). ”Varje handels- och industriort i England har nu en arbetarklass som uppdelats i två mot varandra fientliga läger: engelska proletärer och irländska proletärer. De flesta av de engelska arbetarna hatar sina irländska konkurrenter, som sänker levnadsstandarden för alla landets arbetare. De känner sig som medlemmar av den *härskande* nationen, och i sin attityd mot irländarna förvandlar de sig därigenom till eftersägande hejdukar åt aristokraterna och kapitalisterna, som sålunda stärker sin makt över hela arbetarklassen.”⁷

Således var det Irlands koloniala ställning som satte solidariteten mellan irländska och engelska arbetare på prov. Marx fortsätter: ”Pressen, kyrkan, skämttidningarna, kort sagt alla de medel de härskande klasserna har till sitt förfogande, gör vad de kan för att hålla denna antagonism vid liv och se till att den ytterligare intensifieras. Den utgör helt enkelt förklaringen till att den engelska arbetarklassen – trots sin rätt långt hunna organisation – alltjämt står så maktlös.” I samma brev betonar Marx att socialdemokraternas huvuduppgift var ”att i alla sammanhang ställa konflikten mellan England och Irland i förgrunden ... Och Centralrådet i London måste se som sin speciella uppgift att få de engelska arbetarna att inse att Irlands nationella frigörelse är den viktigaste förutsättningen för att de själva skall kunna uppnå en social frigörelse.” Den känsla av imperiemässig överlägsenhet som förenade den engelska arbetarklassen med de borgerliga och aristokratiska eliterna försvagade med andra ord, enligt Marx, arbetarrörelsen inte bara i England utan i hela Europa. För det var i det mest industrialiserade landet med det mest organiserade proletariatet som det senare ställde sig på förtryckarnas sida och inte på de förtrycktas. I fallet Irland var därmed för Marx en nations rätt till självbestämmande inte någon abstrakt princip, utan svaret på koloniala ambitioner och chauvinism typiska för imperialistiska länder.

Lenin om den nationella frågan: rätt till självbestämmande och skilsmässa

Vid 1800-talets slut hade centrum för revolutionär aktivitet flyttat från Storbritannien och Frankrike till Ryssland, Österrike-Ungern och Preussen. I de imperierna var den nationella frågan än mer invecklad än i Storbritannien, eftersom det var omöjligt att dra någon klar gräns mellan kolonierna och metropolen. I den kontexten utlöstes en häftig debatt av den princip om ”alla nationers rätt till självbestämmande”, som antogs vid Andra internationalens konferens i London 1896 och därefter fastslagen i artikel 9 i det ryska socialdemokratiska partiets program som antogs vid andra kongressen 1903. Under loppet av den debatten uppstod flera rivaliserande projekt. Till exempel föreslog de österrikiska socialisterna Karl Renner och Otto Bauer att nationell extraterritoriell autonomi skulle tillerkännas de olika folken men slå vakt om statsgränserna i det österrikisk-ungerska imperiet. Rosa Luxemburg var å sin sida kritisk till själva tanken på nationellt självbestämmande, som hon såg som en fara för arbetarklassens enhet i det ryska imperiet.

Bland bolsjevikerna var Georgij Pjatakov, Eugenia Bosch och Nikolaj Bucharin huvudopponenter i frågan om nationellt självbestämmande. De betraktade nationalism som en produkt av kapitalistisk utveckling som uppstått ur konkurrensen mellan stater. Nationalism var därmed något som avledde proletariatet från huvudfrågan (klasskampen) och revolutionär aktivitet genom att blanda samman dess intressen med den nationella bourgeoisie. Den kritiken härrör från ”klassmässig reduktionism”, något den kallades för att inte bry sig om några andra motsättningar (könsmässiga, nationella, rasmässiga, kulturella, osv) än de som hade med den ekonomiska basen att göra, motsättningen mellan arbete och kapital.

I sin artikel [Om nationernas självbestämmanderätt](#) (1914) riktade Lenin skarp kritik mot ”klassmässig reduktionism”. Även om huvudmotståndaren i den texten var Rosa Luxemburg får hon mer stå för en kollektiv bild, vilket inte avspeglar den polsk-tyska socialistens

⁷ Ett längre utdrag ur detta brev finns på svenska: [Från Marx till S. Meyer och A. Vogt.](#)

nyanserade resonemang.⁸ I artikeln medger Lenin att nationalstater är en produkt av kapitalismen och att nationalism i allmänhet undergräver arbetarnas enhet. Samtidigt ser Lenin inte a priori nationalism som någon positiv eller destruktiv företeelse och gör i stället en distinktion mellan nationalismen och en förtryckt nation och en förtryckarnation.

Lenin intresserar sig för mer än politisk taktik, även om rätten till självbestämmande spelar en viktig roll för att få andra nationaliteter att förena sig med det ryska proletariatet. Hans syn på nationellt självbestämmande är resultatet av stor oro för chauvinismen hos de ryska arbetarna och socialdemokraterna (den stora majoriteten av industriarbetare och medlemmar i det socialdemokratiska partiet i periferin till det ryska imperiet såg sig som ryssar). Lenin jämför rätten till självbestämmande med rätten till skilsmässa och framhåller att all enhet bara kan vara baserad på frivilligt samtycke: ”Precis som försvararna av privilegier och korrupcion i det borgerliga samhället, som det borgerliga äktenskapet är grundat på, är motståndare till rätten till skilsmässa innebär i den kapitalistiska staten motståndet mot rätten till självbestämmande, dvs nationernas rätt att avskilja sig, inget annat än försvar av den dominerande nationens privilegier och dess politiska metoder till förfång för demokratiska metoder.”

I polemiken om nationernas rätt till självbestämmande plockar Lenin upp Marx´ argument för Irlands självständighet. Enligt Lenin ville Marx framhålla att för arbetarna i en förtryckarnation var dominans över en ”förtryckt nation” en politisk katastrof. Arbete i denna fråga påverkades av att en del bolsjeviker i den nationella periferin betraktade sina nationalistiska kamrater som offer för fördomar. Situationen förvärrades, som Lenin understryker i [Om en karikatyr på marxismen och om imperialistisk ekonomism](#) (1916), av att arbetarna i förtryckarnationen, om än indirekt, medverkade till förtrycket av arbetarna i den förtryckta nationen. De arbetare som inte klassificerades som ryssar hade lägre löner och de hade sämre möjligheter att klättra uppåt på samhällsstegen. Dessutom var de helt utan politiska rättigheter. Men sämst för den gemensamma kampen var ”att förakta eller ringakta de förtryckta nationernas arbetare”.

Lenin förklarar frågan om nationellt förtryck med kapitalismens ojämna utveckling och indelar nationella enheter i tre huvudgrupper. I den första ingår länder med fullt utvecklad kapitalism: de var förtryckarnationer och nationalism hade därför rätt att existera där. Den andra gruppen bestod av östeuropeiska länder, som nyligen slagit in på vägen av kapitalistisk utveckling. Fosterlandsförsvaret ”kan här fortfarande vara försvar av demokratin, modersmålet, den politiska friheten mot förtryckande nationer”. I den tredje gruppen fanns ännu ingen stark nationalistisk rörelse: nationsbyggande låg i framtiden. Även om Lenin ser frågan i olika stadier anser han inte att förtryckta arbetare har någon fördel gentemot förtryckta ursprungsbefolkningar. Dessutom ser Lenin möjligheter för en revolutionär rörelse i kapitalismens ojämna utveckling och de motsättningar det leder till och där nationernas rätt till självbestämmande är en sådan.

Det marxistiska synsättet kan sammanfattas på följande vis: om arbetarklassen ska bli revolutionär måste den inse att solidariteten inte har några gränser och att den i praktiken ibland kräver att nya gränser dras, där förtryckaren avskiljs från den förtryckte. De ståndpunkter Marx och Lenin ger uttryck för har inget moraliserande över sig och inte heller handlar det om något slags ”universell moral”. För bägge är solidariteten mellan förtrycktas inte någon abstrakt paroll, utan konkret politisk verksamhet. Båda hävdar att under kapitalismens historia sammanstrålar och överlappar olika former av förtryck för att bli en del av helheten. Kampen mot kapitalet kan därför inte isoleras från den nationella kampen för frigörelse. För att bli en klass i politisk mening måste arbetarna kämpa för de förtryckta folkens sak.

⁸ Jeremy Smith, *The Bolsheviks and the National Question, 1917-23*, London, Macmillan Press Ltd, 1999.

Det handlar inte om partistrategi, utan om att arbetarklassen bara kan bli en politisk kraft om den ser de förtryckta folkens kamp som en del av den egna kampen.

Givetvis var bolsjevikernas nationalitetspolitik under Sovjetunionens första år motsägelsefull och alla folk beviljades inte fullt självbestämmande. Den brutala segern för den stalinistiska synen på den nationella frågan ledde till förtryck av nationers autonomi och avskyvärd tvångsdeportering av folk. Men rätten till självbestämmande i bolsjevikernas program handlade inte om taktik, utan vilade på den grundläggande tanken om kommunistisk revolution som kamp mot förtryck. Om arbetarklassen ska spela någon viktig roll i den kampen måste den avsäga sig alla anspråk på privilegier. Historien går inte att ändra, men den kan avslöja frön till framtiden. Och vår uppgift är att hitta de bifurkationer och brytningar i det förflutna som gör det möjligt att skriva de förtrycktas historia idag.

Översättning: Björn Erik Rosin

Lästips

Taras Bilous: [Självbestämmande och kriget i Ukraina](#) (maj 2022)

Fletcher, Gallegos, Rogers: [Ukraina, självbestämmande och den nationella frågan](#) (nov. 2022)

Rohini Hensman: [Socialistisk internationalism och kriget i Ukraina](#) (juli 2022)

Michael Löwy: [Marxismen och den nationella frågan](#)